

Patrycja Kinga Knast

(Poznań)

KINDER, KÜCHE UND KIRSCHEN?

Patrycja Kanafocka, *Polki w zaborze pruskim 1793-1918. Dwie przestrzenie edukacyjne: publiczna i prywatna*, Opalgraf, Opalenica 2014, 412 s.

Dyskusja nad rolą kobiety w społeczeństwie toczy się od dawna. Współcześni przywykli już do obecności kobiety we wszystkich dziedzinach życia, a więc na uniwersytetach, w fabrykach, na wiecach politycznych i w działalności społecznej oraz kulturalnej. By móc mówić otwarcie o kolejnych rolach kobiety, należy cofnąć się w czasie i prześledzić przebieg pozyskiwania tych prerogatyw. Taką retrospektywną książką jest monografia Patrycji Kanafockiej „Polki w zaborze pruskim 1793-1918. Dwie przestrzenie edukacyjne: publiczna i prywatna”. Autorka pokazuje przyczyny i skutki zmian, jakie przyniósł wiek XIX, a które utrwaliło następane, XX stulecie. Opierając się na materiale źródłowym, P. Kanafocka przedstawia rolę kobiety w zaborze pruskim w latach 1793-1918.

Patrycja Kanafocka jest doktorem nauk humanistycznych w zakresie historii. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje wokół zagadnień związanych z polskimi kresami zachodnimi – ich kulturą, tożsamością narodową oraz problematyką społeczną – szczególnie pozycją kobiety. W swojej pracy badawczej P. Kanafocka zajmuje się również kulturą polityczną na obszarze zaboru pruskiego, jego rynkiem prasowym, a także życiem społecznym II Rzeczypospolitej oraz ogółem problemów związanych z bezpieczeństwem narodowym.

Prezentowana monografia została opublikowana nakładem wydawnictwa Opalgraf w 2014 r. Ilustrację na okładce stanowi fragment ogłoszenia reklamowego zamieszczonego w gazecie w roku 1909. Książka jest w miękkiej oprawie. Papier i druk są najwyższej jakości. Publikacja składa się z 412 stron, w tym obszernej bibliografii (161 pozycji), indeksu skrótów i nazwisk. Książka składa się z czterech rozdziałów zatytułowanych: „Dwie przestrzenie: publiczna i prywatna”, „Mieszkanki zaboru pruskiego wobec czynu narodowego”, „Od niewiasty

do wiedzy. Kobiety w dążeniach do ideału”, „Wobec emancypacji”; oraz Wstępu i Podsumowania.

We Wstępie Autorka przedstawiła ogólną sytuację polityczną i społeczną ziem zabranych. Rozpoczynając rozważania dotyczące sytuacji społecznej kobiet, Autorka odniosła się do trzeciego rozbioru Rzeczypospolitej Obojga Narodów (24 października 1795 r.), który zmienił położenie społeczne, gospodarcze i kulturowe Polaków. Po roku 1795 z niezależnego społeczeństwa Polacy, na własnych ziemiach, stali się mniejszością. Oczekiwano od nich podporządkowania się władzy pruskiej, rosyjskiej czy austriackiej. W przypadku ziem zaboru pruskiego dostosowanie się do urzędowych wytycznych oznaczało aprobatę dla germanizacji i wynarodowienia. Na to mniejszość polska, świadoma swojej tożsamości narodowej, nie mogła się zgodzić. Dlatego też w domu rodzinnym wpajano dzieciom wartości narodowe, by duch polskości przetrwał. Najczęściej obowiązek ten przejmowały kobiety.

Jak zauważa Autorka, celem recenzowanej pracy było: „stworzenie portretu zbiorowego kobiety-mieszkanki zaboru pruskiego doby XIX wieku w dwóch przestrzeniach edukacyjnych”¹. Drugim postawionym sobie przez P. Kanafocką zadaniem: „było wypełnienie badawczej luki, obszaru mało, lub niemal zupełnie nie podejmowanego”². Warto zauważyć, że oba założenia Autorki wymagają zaangażowania badacza oraz rozległej wiedzy.

Autorka precyzyjnie umieszcza proponowaną czytelnikowi książkę pośród literatury przedmiotu. Zwraca także uwagę na poszczególne tytuły prasowe oraz metodologię pracy. Wymienia te z tytułów, które stanowiły podstawowy materiał badawczy. Objaśnia również kryteria doboru pamiętników, stanowiących uzupełnienie źródeł prasowych. Autorka eksplikuje cezurę czasową oraz terytorialną. Wszystkie omówione powyżej części składowe pozwalają skonstatować Czytelnikowi, że przedłożona monografia została przygotowana z należytą starannością.

Rozdział pierwszy „Dwie przestrzenie: publiczna i prywatna” składa się z trzech części: „Sytuacja społeczno-kulturowa Polek pod zaborami 1975-1918”, „Zakres wolności myśli i słowa pod panowaniem Hohenzollernów” oraz „Obraz własny Polek z perspektywy ich twórczości pamiętnikarskiej”. W pierwszym fragmencie sytuacja społeczna kobiet żyjących pod zaborem pruskim została omówiona oraz porównana z realiami zachodnioeuropejskimi, co pozwoliło wprowadzić szerszy kontekst prowadzonej analizy. Zwrócono uwagę czytelnika,

¹ P. Kanafocka, *Polki w zaborze pruskim 1793-1918. Dwie przestrzenie edukacyjne: publiczna i prywatna*, Opalenica 2014, s. 18.

² *Ibidem*, s. 12.

że wydarzenia społeczne na ziemiach polskich, choć miały inny charakter, wpiły się w nurt ogólnoeuropejski a prądy myślowe docierały także na ziemie zabrane. Rola społeczna kobiety jako żony i matki była ogólnoswiatową tendencją. Zakładała ona, że niewiasta powinna realizować się na gruncie pożycia małżeńskiego oraz macierzyństwa. Problemem o charakterze ogólnym była również edukacja kobiet. Jednak rozwiązania tej kwestii zależały od poszczególnych państw. Na terenach dawnej Rzeczypospolitej o kształcie edukacji decydowali zaborcy, dążący do wynarodowienia Polaków. Kolejnym ogólnoswiatowym problemem było podejmowanie pracy przez kobiety, na obszarach zaboru pruskiego traktowane przez społeczeństwo jako konieczność. W XIX w. zmienił się również model rodziny polskiej – małżeństwa zawierano nie tylko z powodów ekonomicznych, lecz także z miłości, pogłębiały się relacje między rodzicami i dziećmi. W dalszej części Autorka wraca do rozważań o charakterze politycznym – o decyzjach podjętych w trakcie Kongresu Wiedeńskiego, gdzie niemal pominięto kwestię Polski i dano przyzwolenie na stworzenie państw satelickich względem zaborców. Początkowo utworzenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego pozwalało na funkcjonowanie, a zasadniczo na tworzenie się rynku prasowego. Jednak późniejsze wprowadzenie, a następnie zaostrzenie, cenzury przyniosło regres. Dlatego też prócz działalności prasowej starano się budzić świadomość narodową poprzez pracę organiczną. Autorka zwróciła również uwagę na najważniejszych wydawców oraz tytuły prasowe w XIX w., przedstawiała profil odbiorcy treści prasowych, którego kobieta była marginalnym adresatem. W ostatnim fragmencie rozdziału zaprezentowała natomiast pamiętnikarki oraz opowieści kobiet o życiu pod zaborami, z różnych perspektyw czasowych. Pozwala to uchwycić schematyczność tych wspomnień oraz wyodrębnić obraz samych Polek. Zastosowany przez Patrycję Kanafocką podział – od sytuacji międzynarodowej do krajowej, umożliwia prawidłowe umiejscowienie kobiety w społeczeństwie. Daje to zarówno wizerunek zewnętrzny, pochodzący od mężczyzn, jak i wewnętrzny, przedstawiony przez niewiasty. Stanowi początek odtwarzania całościowego portretu Polki – matki, żony, czytelniczki oraz pamiętnikarki.

Na rozdział „Mieszkanki zaboru pruskiego wobec czynu narodowego” składają się dwa mniejsze fragmenty: „Kobiety w trosce o polskość rodziny” oraz „Eteryczne damy i ryzykantki – kobiety na polu walki”. Tuż po upadku Rzeczypospolitej kultywowano jeszcze tradycje, w których dominowała moda na francuszczyznę. Jednak wraz ze wzmaganiem się polityki antypolskiej kobiety z towarzystwa starały się przywracać i kultywować tradycje polskie. Najważniejszą komórką społeczną stała się rodzina, gdzie krzewiono postawy patriotyczne na różne sposoby, np. poprzez zatrudnianie nauczycieli narodowości polskiej, co

ułatwiało edukację dzieci w duchu patriotycznym. Odpowiedzialne za nią były matki, co rusz napominane przez prasę o swoich powinnościach. Oddziaływało to w sposób szczególny na dzieci, które wyrażały swoje przywiązanie do nieistniejącej ojczyzny w różny sposób, np. „podżegane” przez matki do strajków szkolnych. Niewiasty, by móc kultywować tradycje oraz krzewić je, organizowały różnego rodzaju towarzystwa i zgromadzenia, dzięki którym zdobywały umiejętności organizacyjne oraz pomagały ubogim. Zaangażowanie w pomoc biednym miało wymierny skutek, Polki zamieszkujące zabór pruski mogły w równym stopniu, i bez względu na przynależność stanową, pomagać przy działalności narodowowyzwoleńczej. „Prusaczki” podczas zrywów udawały się do Królestwa Polskiego, by nieść pomoc rannym. Organizowały też przemyt broni czy zbierały pieniądze na cele powstańcze. Udzielały schronienia powstańcom. Równie dotkliwie jak mężczyźni odczuwały także skutki represji państwowych po wygaśnięciu insurekcji.

Naszpicowana powyżej, a szerzej opisana w książce P. Kanafockiej, działalność na polu rodziny i walki wnosi kolejny rys portretu Polki w zaborze pruskim – prowadzi ona antypruską działalność, krzewiąc na wielu płaszczyznach polskość.

W rozdziale trzecim poruszone zostały kwestie wykształcenia kobiet, małżeństwa oraz macierzyństwa. W pierwszych latach XIX w. Polki pod wieloma względami były pod znaczącym wpływem kultury francuskiej. Jednakże sytuacja polityczna wskazywała, że by przetrwać, naród powinien zmienić system kształcenia białogłów. Dlatego też coraz większą uwagę przykładano do edukacji narodowej. Dziewczęta rozpoczynały swoją edukację w domu rodzinnym, następnie posyłały je na pensje. Na pensjach zdobywały wiedzę z zakresu: geografii, historii, języków obcych oraz prowadzenia gospodarstwa domowego. Poziom nauczania nie był zadawalający, dlatego też dążono do jego podwyższenia. Mogłoby się zdawać, że zwiększenie liczby pensji wpłynie znacznie na jakość kształcenia. Wniosek ten jest częściowo prawidłowy, poziom kształcenia był zróżnicowany, jednak program pozostawał bez zmian. Pozwał on wykształcić młodą kobietę na dobrą gospodynię, natomiast dalsze ambicje naukowe musiały niewiasty realizować poza granicami Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Prawo pruskie traktowało kobietę jako istotę dożywotnio niepełnoletnią, zatem musiała pozostawać pod opieką mężczyzn. Dlatego też rodzice starali się wydać córkę jak najszybciej za mąż. Przy kojarzeniu małżonków znaczenie miał status materialny, z biegiem czasu jednak brano pod uwagę także uczucia młodych. W rozdziale tym Autorka szeroko omawia również kwestie narzeczeństwa oraz pierwszych lat pożycia małżeńskiego, opierając się na materiale zgromadzonym w pamiętnikach. Macierzyństwo pozwalało kobietom dążyć do samorealizacji i ustabilizowania pozycji

społecznej. Wraz z upływem lat, posiadając znaczną wiedzę i umiejętności, biologicznie coraz bardziej świadomie wychowywały swoje dzieci. Autorka zwróciła uwagę Czytelnika, że kobiety zyskały poczucie, iż rola, jaką odgrywały w społeczeństwie, jest znaczna i ceniona. Zdobywając wykształcenie, stawały się „emancypantkami”, potrafiącymi umiejętnie prowadzić gospodarstwo domowe oraz dbać o męża i rodzinę.

W rozdziale ostatnim, „Wobec emancypacji”, Autorka przedstawiła portret kobiety pracującej i prowadzącej działalność na forum publicznym. Zawarty w monografii rys sytuacji prawnej nie pozostawia złudzeń – mimo licznych reform kobieta nadal była „przypisana” do domu i męża. Mogła rozwijać się zawodowo u jego boku. Jednak zmieniająca się sytuacja ekonomiczna, jakby poza kodeksami, umieściła kobietę na rynku pracy. Dlatego też w licznych artykułach przedstawiano, jakie zawody mogły wykonywać kobiety. Jednocześnie nieustannie podkreślano, że praca zawodowa kobiet powinna odbywać się z konieczności i dotyczyć tylko pań i wdów. Mężatki winny zajmować się domem. Pomimo licznych upomnień, a dzięki doświadczeniu zdobytemu przez niewiasty, odważyły się one wkroczyć na forum publiczne. Organizowały się w liczne towarzystwa i stowarzyszenia, urządzały wiece. Przyświecał im cel poprawy sytuacji kobiet na rynku pracy czy szerzej – w społeczeństwie. Dzięki tej formie działalności zyskiwały kolejne umiejętności – wyrażania własnych poglądów i potrzeb. Należy zwrócić jednak uwagę, że kobiety w zaborze pruskim niezbyt chętnie uczestniczyły w zgromadzeniach, ponieważ ich środowisko nadal pozostało konserwatywne, a one obawiały się podążać bezrefleksyjnie za modami. Polka zaboru pruskiego jest „kobietą pracującą”, w domu u boku męża lub „na własny rachunek”, a nade wszystko jest kobietą świadomą zmian, jakie zachodzą w świecie – nie podąża za nimi ślepo, pragnie pogodzić ideał matki, żony i pracownicy.

W Podsumowaniu P. Kanafocka powróciła jeszcze raz do celu swojej pracy – stworzenia portretu Polki mieszkającej pod zaborem pruskim. Zebrała poszczególne elementy obrazu Polki: świadomej swojej roli żony i matki, czytelniczki prasy, pamiętnikarki, krzewicielki polskości odpowiedzialnej za wychowanie kolejnych pokoleń Polaków, wykształconej kobiety, która potrafi zbytnią wiedzę wykorzystać w praktyce.

Reasumując, pomimo kilku braków edytorskich (s. 9, 10, 13, 39, 366) Autorka zrealizowała zamierzenia, które sobie postawiła: stworzenie portretu zbiorowego Polek żyjących pod zaborem pruskim oraz uzupełnienie luki badawczej w poruszanej tematyce. Monografia „Polki w zaborze pruskim 1793-1918. Dwie przestrzenie edukacyjne: publiczna i prywatna” uzupełnia lukę badawczą w zakresie badań prasoznawczych oraz kobiecych, a przede wszystkim dopełnia obraz życia

społecznego pod zaborem pruskim. Zaletą recenzowanej monografii jest połączenie obu zagadnień i wysunięcie wielu interesujących wniosków, dotyczących np. początkowej marginalizacji kobiety jako odbiorcy prasy, stereotypizacji roli kobiety w społeczeństwie czy otwarcia się opinii publicznej dla niewiast właśnie poprzez rynek prasowy. Pozwalają one uświadomić Czytelnikowi, jak wiele zmieniło się w mentalności Polaków żyjących pod zaborem pruskim, a także że okres ten nie był czasem w pełni straconym, a żyjące wtedy pokolenia Polaków stworzyły podstawy nowoczesnego, powojennego społeczeństwa. Wiele omówionych aspektów stanowi *novum* w dotychczasowych badaniach, te zaś, które scharakteryzowano do tej pory ogólnie – teraz zostały uszczegółowione, np. zaangażowanie Polaków żyjących pod zaborem pruskim w czyny insurekcyjne. W monografii opisano sytuację społeczno-kulturową oraz gospodarczą Polek zamieszkujących zabór pruski. W tej tematyce, prócz artykułów, niewiele zostało dotąd powiedziane. Brak ten był wyraźnie widoczny, gdy czytelnik poddał ocenie podobny materiał dotyczący kobiet z pozostałych dwóch zaborów. Książka zatem stanowi uzupełnienie tej luki, dając jednocześnie asumpt do dalszych badań, wskazując, że życie społeczne ówczesnego Wielkiego Księstwa Poznańskiego to nie tylko praca organiczna prowadzona przez mężczyzn oraz Kościół, ale także przez niewiasty.

Z podobną starannością rozważono kwestie polskiego rynku prasowego pod zaborem pruskim. Autorka szczegółowo omówiła przyczyny zastoju na rynku prasowym, sytuując go w aspekcie prawnym i polityce zaborcy, wskazując zarazem, jaki miały wpływ pruskie decyzje administracyjne na życie społeczne Polaków. Na szczególną uwagę zasługuje również umieszczanie wydarzeń rozgrywających się na ziemiach polskich w kontekście ogólnoeuropejskim, przez co została podkreślona jedność ziem zabranych z Europą. Pod względem merytorycznym praca jest wykonana starannie i rozbudzone w czytelniku oczekiwania intelektualne zostają spełnione. Czytelnikom przedstawiona została praca nowatorska, w pełnym tego słowa znaczeniu.

Kinder, Küche und Kirche to utrwalony stereotyp, przez który postrzegano kobiety w dziejach. Jednak wiek XIX przyniósł istotną zmianę w ocenianiu kobiet przez ten pryzmat. Zmieniająca się sytuacja polityczna i gospodarcza przyczyniła się do wyjścia kobiet z domu i wkroczenia w sferę publiczną.

Przystępny język Autorki pozwala polecić tę monografię szerszemu gronu – nie tylko historykom i pasjonatom, ale również kobietom i mieszkańcom dawnych ziem zaboru pruskiego, by mogli oni poszerzyć swoją wiedzę oraz zrozumieć dzieje swoich przodków.